

ترسیم و تحلیل شبکه اعتماد میان شاغلین بخش گردشگری با استفاده از رویکرد تحلیل شبکه‌ای (مطالعه موردی: روستای طبل/جزیره قشم)

تاریخ دریافت: ۹۴/۱۲/۰۶

تاریخ پذیرش: ۹۴/۱۲/۰۶

حنانه محمدی کنگرانی*

اردشیر شایسته**

ارشک حلی‌ساز***

دیبا غنچه‌پور****

چکیده

آثار اجتماعی- فرهنگی گردشگری به این موضوع اشاره دارد که گردشگری و مسافرت در نظام ارزش‌های افراد و جامعه، الگوی رفتاری، ساختارهای اجتماعی، سبک و کیفیت زندگی جامعه‌ی میزبان و گردشگر تأثیرگذار است. همان گونه که از دیگر تحولات جدید به صرف احتمال ایجاد برخی تأثیرات منفی نمی‌توان چشم پوشید، و باید کوشید با تمهیداتی تبعات منفی آن‌ها را کنترل و از تأثیرات مثبتشان بیشترین بهره را گرفت؛ در مورد گردشگری نیز باید همین برخورد متوازن را در پیش گرفت و با شناسایی تأثیرات مثبت و منفی آن، به تقویت ثمرات و تخفیف و کنترل زیان‌های احتمالی آن همت گماشت. از جمله مهم ترین آثار اجتماعی طبیعت‌گردی، تأثیر آن بر روابط اجتماعی و الگوهای ارتباطی افراد در جامعه‌ی میزبان است که متأسفانه در پژوهش‌های مربوط به آثار اجتماعی طبیعت‌گردی، به این موضوع کمتر پرداخته شده است. لذا در این پژوهش، تأثیر طبیعت‌گردی بر روابط اجتماعی شاغلین بخش طبیعت‌گردی در روستای طبل مورد بررسی قرار گرفت. در این پژوهش از رویکرد تحلیل شبکه‌ای استفاده شد؛ بدین صورت که داده‌های مورد نیاز از طریق پرسشنامه تهیه شد و شبکه‌های مورد نظر با استفاده از نرم‌افزارهای Visone و Netdraw و بر اساس شاخص‌های نقاط برشی، مرکزیت درجه خروجی و مرکزیت بردار ویژه، ترسیم و مورد تحلیل قرار گرفتند. نتایج این پژوهش نشان داد که شاغلین بخش طبیعت‌گردی روستای طبل که با گردشگران در ارتباط هستند، و احتمال دارد که تحت تأثیر فرهنگ‌های متفاوت روابط خود را با افراد جامعه‌ی خویش بگسلند، همچنان روابط خود را با افراد جامعه خویش حفظ کرده‌اند؛ به طوری که در بالاترین سطح، افراد خانواده‌ی خود را همچنان افراد مورد اعتماد خود می‌دانند و پس از آن دوستان و معتمدین محلی در رده‌های پایین‌تر قرار می‌گیرند؛ بنابراین، اگرچه گردشگری تأثیری در روابط خویشاوندی نداشته است، خود شبکه‌ی روستا یکپارچه نبوده و افراد براساس روابط طایفه‌ای با هم در ارتباط هستند. استفاده از افرادی که در شبکه از مقادیر بالای مرکزیت برخوردار هستند، می‌تواند در زمینه‌ی افزایش اعتماد و همکاری بین شاغلین بخش طبیعت‌گردی مؤثر باشد.

کلیدواژه‌ها: طبیعت‌گردی، شبکه روابط اجتماعی، تحلیل شبکه‌ای، روستای طبل. Ucinet. Visone.

sohrab_minab@yahoo.com

* استادیار دانشکده کشاورزی و منابع طبیعی، دانشگاه هرمزگان

sohrab_minab@yahoo.com

** کارشناس ارشد اکوتوریسم، دانشگاه هرمزگان

sohrab_minab@yahoo.com

*** استادیار دانشکده کشاورزی و منابع طبیعی، دانشگاه هرمزگان

sohrab_minab@yahoo.com

**** کارشناس ارشد آبخیزداری، دانشگاه هرمزگان (نویسنده مسئول)

مقدمه

کشور ایران جزء ده کشور برتر جهان در زمینه‌ی گردشگری است که بیشترین مکان‌های گردشگری و طبیعت‌گردی آن در روستاها قرار گرفته است. جاذبه‌های گردشگری نواحی روستایی از قبیل جاذبه‌های طبیعی، فرهنگی و بناهای تاریخی و زیارتی هستند که با یک برنامه ریزی کارآمد، می‌توان از این توانایی‌ها برای رشد و توسعه‌ی روستاها استفاده نمود. طبیعت‌گردی علاوه بر تعامل با جاذبه‌های طبیعی، با زندگی و هنجارهای اجتماعی مردم محلی که خود نیز در تعامل با این جاذبه‌های طبیعی هستند، ارتباط می‌یابد (دانش‌مهر و همکاران، ۱۳۹۱: ۲۱۹).

توسعه گردشگری همانند شمشیری دولبه برای جامعه‌ی محلی است؛ هم می‌تواند منافعی را به وجود آورد و هم هزینه‌هایی را تحمیل کند. در جامعه‌ای که مقصد گردشگری است، کیفیت زندگی ساکنان آن در همه‌ی ابعاد از گردشگری تأثیر می‌پذیرد (وثوقی، ۱۳۹۰: ۶۴). گردشگران در مدت اقامت در مقصدهای گردشگری با ساکنان محلی ارتباط و تماس برقرار می‌کنند و نتیجه‌ی حاصل از روابط متقابل آنها در کیفیت زندگی، نظام ارزشی، تقسیم کار، روابط خانوادگی، گرایش‌ها، الگوهای رفتاری و آداب و سنت‌های جامعه‌ی میزبان تغییراتی را به وجود می‌آورد (Cohen, 1984: 215)؛ مواردی از قبیل به جا ماندن فرهنگ گردشگران، عادات و آداب خاصی که بر مردم میزبان اثر می‌گذارد، تشدید تضاد اجتماعی- نژادی بین طبقات مختلف مردم، ایجاد دوگانگی اجتماعی بر اثر تأثیر آداب و رسوم گردشگری بر گردشگران، و سست شدن احساس هویت فرهنگی به عنوان پیامدهای منفی اجتماعی - فرهنگی گردشگری عنوان می‌گردد (شمس، ۱۳۹۰: ۲۰۵).

پاپلی‌یزدی (۱۳۸۸: ۹۶)، آثار منفی گردشگران در زمینه‌ی اجتماعی- فرهنگی را در یک حالت کلی شامل موارد زیر می‌داند:

- ۱- آثار اقتصادی؛
- ۲- تخریب آثار فرهنگی؛
- ۳- استحاله‌ی فرهنگی؛
- ۴- تهاجم فرهنگی؛
- ۵- ناهنجاری فرهنگی؛
- ۶- مفاسد و ناهنجاری‌های اجتماعی.

همان گونه که از دیگر تحولات جدید به صرف احتمال ایجاد برخی تأثیرات منفی نمی‌توان چشم پوشید، و باید کوشید با تمهیداتی تبعات منفی آن‌ها را کنترل و از تأثیرات مثبتشان بیشترین بهره را گرفت؛ در مورد گردشگری نیز باید همین برخورد متوازن را در پیش گرفت و با شناسایی تأثیرات مثبت و منفی آن، به تقویت ثمرات و تخفیف و کنترل زیان‌های احتمالی آن همت گماشت (فائق‌ی و امیر، ۱۳۹۰: ۱۰). ضیایی و ترابی‌ان (۱۳۸۹: ۲۰۹) در پژوهش خود، به شناسایی آثار منفی اجتماعی ناشی از حضور گردشگران بر جوامع روستایی حوزه‌ی تالاب پریشان پرداختند. در این مطالعه برای تعیین سطح قابل پذیرش اثرات، از روش «محدوده‌ی تغییرات قابل قبول» استفاده شد. نتایج نشان داد که سطح فعلی اثرات منفی اجتماعی ناشی از حضور و فعالیت دیدارکنندگان در سکونت گاه‌های روستایی تالاب پریشان، در بیشتر موارد فراتر از سطح قابل قبول اثرات است؛ لذا پیشنهاد کردند که توسعه‌ی گردشگری در منطقه، باید به گونه‌ای باشد که ضمن پاسخگویی به نیازهای فراغتی و ارتقاء کیفیت تجربه‌ی گردشگران تالاب پریشان، به بهبود کیفیت زندگی جامعه‌ی میزبان و محیط زیست آنان نیز کمک نماید.

خانی و همکاران (۱۳۸۸) در پژوهش خود، به بررسی درک ساکنین روستای چمخاله از اثرات اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی و محیطی گردشگری ساحلی در این روستا پرداختند و برای انجام پژوهش خود از پرسشنامه‌هایی که توسط خانوارهای روستایی پر شده بود، استفاده کردند. نتایج نشان داد که از نقطه نظر جامعه میزبان، اثرات منفی گردشگری نمود بیشتری نسبت به اثرات مثبت داشته است و روستاییان از ورود مسافران به ساحل روستا کمتر رضایت داشتند.

گوردیلو و استرونزو (۲۰۰۸)، نظرات رهبران محلی در مورد تغییرات حاصل از طبیعت‌گردی در سه پروژه‌ی مربوط به طبیعت‌گردی در آمازون را مورد مطالعه قرار دادند. بر اساس نظرات این افراد، مزایای اقتصادی به عنوان یکی از تغییرات حاصل از طبیعت‌گردی ذکر گردید، اما کاهش رابطه‌ی متقابل و نیز بروز تعارض اجتماعی به عنوان محدودیت‌های جدیدی ذکر شد که در اثر گسترش طبیعت‌گردی ایجاد شده بود. هم چنین افزایش عزت نفس و ایجاد سازمان‌های اجتماعی بزرگ تر به عنوان دیگر تغییرات حاصل از گسترش طبیعت‌گردی ذکر شدند. در نهایت، پیشنهاد شد که این تغییرات باید در زمینه‌ی حفاظت از محیط زیست در نظر گرفته شود؛ چرا که بر پایداری نهادهای محلی و چشم‌انداز بلندمدت عملکرد مشارکتی، برای مدیریت منابع تأثیر می‌گذارند.

هرناندز کروز و همکاران (۲۰۰۵)، فرایندهای تغییر اجتماعی و اقتصادی مرتبط با وارد نمودن طبیعت‌گردی به جنگلی در مکزیک را مطالعه نمودند، و عکس‌العمل‌های خانواده‌ها و جامعه را نسبت به شرایط جدید اجتماعی و محیطی مورد بررسی قرار دادند. نتایج نشان داد که این پروژه، اثرات مثبتی بر جامعه‌ی محلی داشته است که از آن جمله می‌توان به ایجاد شغل به طور مستقیم و غیرمستقیم، تقویت مهارت‌های محلی و توانمندسازی اعضاء و کارکنان اشاره نمود. درواقع، طبیعت‌گردی تأثیر فزاینده‌ای بر اقتصاد محلی مردم منطقه داشته و موجب ایجاد یک درآمد مکمل در کنار درآمد حاصل از کشاورزی و دامداری در منطقه شده؛ هم چنین به طور غیرمستقیم در افزایش برنامه‌ریزی و سازماندهی پروژه‌های مشابه مؤثر بوده است.

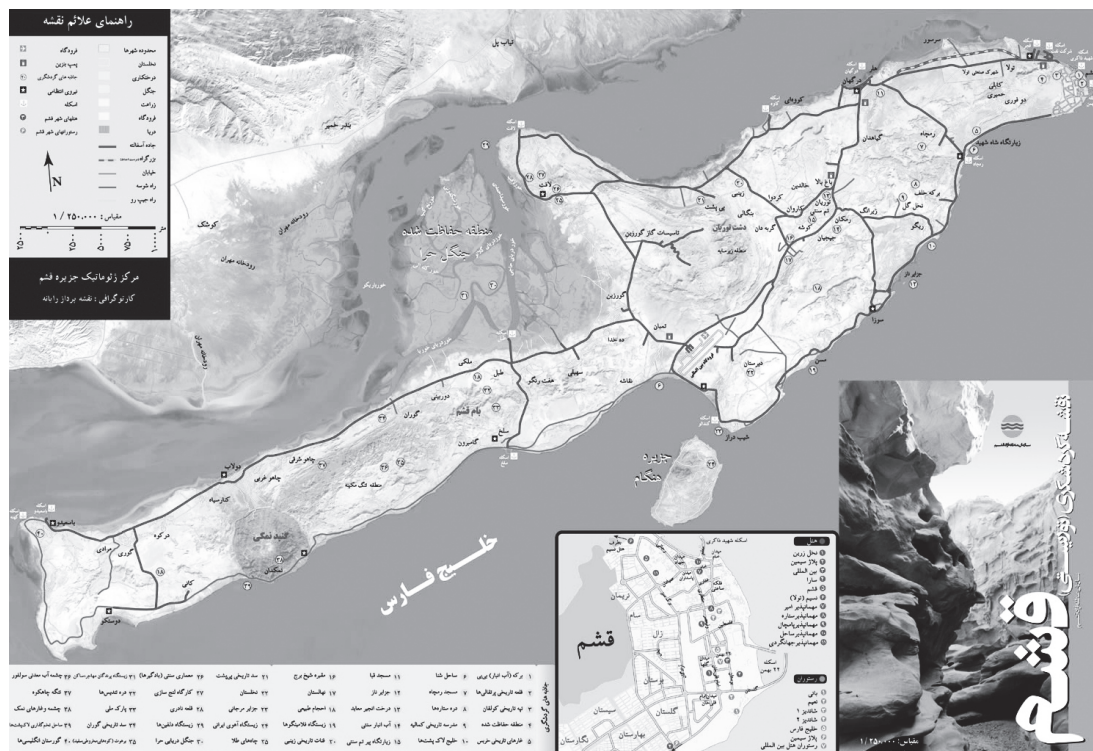
تأثیر طبیعت‌گردی بر روابط اجتماعی و الگوهای ارتباطی افراد در جامعه میزبان، از جمله مهم ترین آثار اجتماعی طبیعت‌گردی است که متأسفانه در پژوهش‌های مربوط به طبیعت-گردی و آثار اجتماعی آن، به این موضوع کمتر پرداخته شده است؛ بنابراین، ضرورت دارد تا میزان و نوع این تأثیر مورد مطالعه قرار گیرد. نتایج حاصل از چنین پژوهش‌هایی می‌تواند، میزان آثار مثبت و منفی گردشگری را بر روابط اجتماعی میان جامعه میزبان آشکار نماید و در نتیجه، منجر به ارائه‌ی راهکارهایی در جهت کاهش آثار منفی و تقویت آثار مثبت گردد؛ لذا پژوهش حاضر به بررسی تأثیر طبیعت‌گردی بر روابط اجتماعی افراد در روستای طبل جزیره قشم که دارای چندین جاذبه‌ی اکوتوریستی بوده و مورد توجه گردشگران است، می‌پردازد تا مشخص شود که آیا طبیعت‌گردی بر شبکه‌ی روابط اجتماعی میان ساکنان روستای طبل تأثیر داشته است؟ و نیز آیا کسانی که در این شبکه دارای مرکزیت و قدرت بالاتر هستند، ارتباطی با اشتغال در بخش طبیعت‌گردی دارند یا خیر؟ به منظور انجام پژوهش از روش تحلیل شبکه‌ای استفاده شده است.

مواد و روش‌ها

الف - منطقه مورد مطالعه

روستای طبل با مختصات ۴۵/۲۶ شمالی و ۴۳/۵۵ شرقی در ۷۵ کیلومتری شهر قشم، در جنوب بندرخمیر و شمال روستای سلخ و در مجاورت جنگل حرا واقع شده است. (<http://www.taabl.blogfa.com>). این روستا در مجاورت مکان‌های اکوتوریستی مانند دره‌ی تندیس‌ها، جنگل‌های حرا، بام قشم،

کلات کشتاران و کاسه‌سلخ و در مسیر تنگه-چاهکوه قرار گرفته است. شکل «۱»، نقشه‌ی گردشگری جزیره قشم را نشان می‌دهد که موقعیت روستای طبیل در آن نشان داده شده است.

منبع: <http://www.tebyan.net>

شکل ۱: نقشه گردشگری جزیره قشم و موقعیت روستای طبیل در آن

جمعیت روستای طبیل ۳۸۷۲ نفر است و دارای ۹۲۰ خانوار می‌باشد. درآمد اکثر مردم روستا از راه صیادی است و حدود ۷۰ درصد مردم، از این راه امرار معاش می‌کنند. تعداد گردشگران و طبیعت گردان در فصل زمستان افزایش چشمگیری دارد و در نیمه‌ی اول فروردین ماه به حداکثر می‌رسد؛ به طوریکه طبیعت گردی در این روستا در نیمه‌ی اول سال تا پایان فروردین از رونق خاصی برخوردار است. هر چند آمار رسمی در مورد درآمد روستاییان از گردشگری در دست نیست، اما بر اساس مشاهدات و بررسی‌های میدانی، درآمد تعداد ۶۰ خانوار به صورت مستقیم از گردشگری و طبیعت گردی حاصل می‌شود و خانوارهای دیگری هم به صورت موقت و فصلی از این راه امرار معاش می‌نمایند. بازدید گردشگران از جنگل‌های حرا با قایق، تهیه‌ی غذا و رستوران، اقامت شبانه و گردش در جزیره برای برخی از ساکنان روستای طبیل، در بخش طبیعت گردی اشتغال‌هایی را به همراه داشته است. براین اساس، عمده‌ی شاغلین قایق‌داران هستند، اما قدیمی‌ترین شاغل این بخش، یکی از کارمندان سازمان منطقه آزاد قشم است که بزرگ‌ترین تور طبیعت گردی این روستا که شامل اقامت، تهیه غذا، گردش در جزیره و بازدید از جنگل‌های حرا است را در اختیار دارد. همچنین یک مرکز فروش صنایع دستی انحصاری در این روستا فعال است که تهیه‌ی غذا را نیز برعهده دارد. دامنه‌ی فعالیت مابقی شاغلین، به این گستردگی نیست. نکته‌ی حایز اهمیت دیگر، اینکه غالب شاغلین در این بخش افراد میانسال هستند. بررسی‌های میدانی حاکی از آن است که علی‌رغم وجود مشکل بیکاری در این روستا، جوانان به دلیل درآمد کم فعالیت‌های مرتبط با طبیعت گردی، تمایل چندانی به این فعالیت ندارند و بیشتر به قاچاق سوخت روی می‌آورند. در واقع، قاچاق سوخت علی‌رغم ریسک و خطرات بالایی که

⁶³Network Analysis Method

دارد، به دلیل داشتن درآمد بالاتر، جذابیت بیشتری برای جوانان روستای طبل داشته و این افراد تنها در زمان‌هایی که آمار گردشگران جزیره بالاست (تعطیلات نوروز)، به اشتغال در بخش طبیعت‌گردی روی می‌آورند.

ب- روش تحلیل شبکه‌ای^{۶۳}

روش «تحلیل شبکه‌ای» از تازه‌ترین روش‌های حل مسئله، شناخت روابط، تصمیم‌سازی، تصمیم‌گیری، سیاست‌گذاری، برنامه‌ریزی و مدیریت سازمانی بوده و به تصمیم‌گیرنده، مدیر یا سیاست‌گذار این امکان را می‌دهد که در این فرآیند، مشارکت کامل داشته باشد و در نهایت، بر اساس تجارب و مهارت خود به نتایج مورد نظر نایل آید. از سوی دیگر، شبکه‌بندی امکان بررسی و تحلیل ارتباطات میان یک مساله با مسائل مرتبط را میسر می‌سازد (محمدی کنگرانی و همکاران، ۱۳۸۸: ۴). تحلیل شبکه‌ای بر رابطه‌ی بین نقش‌آفرینان تمرکز دارد، نه بر خود نقش‌آفرینان و ویژگی‌هایشان (Prel et al, 2009: 7). شبکه مجموعه‌ای است از نقاط و یال‌ها که در آن، نقاط شامل افراد یا سازمان‌ها بوده و عموماً برای نشان دادن منابع و وظایف به کار می‌روند. یال‌ها نیز ساختاری را که در آن اطلاعات، تأثیرات و منابع جریان می‌یابند، نشان می‌دهند (Webb & Bodin, 2005: 2). در این روش به منظور جمع‌آوری اطلاعات مورد نیاز از روش‌های متداول علوم اجتماعی مانند مصاحبه و پرسشنامه استفاده می‌شود. سپس این داده‌ها در قالب ماتریس وارد نرم‌افزار Ucinet شده و پردازش‌ها و تحلیل‌های داده‌ای بر روی آن‌ها صورت می‌گیرد. این پردازش‌های داده‌ای توسط مفاهیمی صورت می‌گیرد که اساس همه‌ی آن‌ها الگوریتم‌های ریاضی است. از مهم‌ترین این مفاهیم می‌توان مرکزیت‌ها، قدرت و گروه‌بندی را نام برد. برای ترسیم داده‌ها نیز از تئوری گراف‌ها و نرم‌افزار DrawNet استفاده می‌شود (Hanneman, 2005: 31,65,285). از دیگر نرم‌افزارهای مورد استفاده در روش تحلیل شبکه‌ای می‌توان به Pajek، Visone و MultiNet اشاره نمود. برخی از مهم‌ترین شاخص‌های این روش که در این پژوهش مورد استفاده قرار گرفته‌اند عبارتند از:

– قطعات و نقاط برشی

نقاط برشی نقاطی هستند که با حذف آن‌ها، ساختار شبکه به دو بخش غیر متصل تبدیل می‌شود. اهمیت نقاط برای تعیین بخش‌های آسیب‌پذیر شبکه و نقش‌آفرینان، کلیدی می‌باشد. قطعات نیز از مجزا شدن پس از حذف نقاط برشی حاصل می‌شوند (محمدی کنگرانی، ۱۳۸۷: ۸۷).

– مرکزیت درجه

این مرکزیت، تعداد ارتباطات را نشان می‌دهد. هرچه نقطه‌ای مرکزی‌تر باشد، مرکزیت درجه‌ی آن بیشتر است. در گراف‌های جهت‌دار، بر حسب جهت گراف، درجه خروجی یا ورودی محاسبه می‌شود؛ درجه خروجی بیان‌کننده‌ی تعداد ارتباطات خارج شده از هر فرد بوده و بیشتر بودن آن نشان‌دهنده‌ی آگاهی بیشتر دیگران از دیدگاه‌های فرد است. درجه ورودی نیز شامل ارتباطات وارد شده به فرد بوده و بیشتر بودن آن، نشان‌دهنده‌ی نفوذ بیشتر اوست (Brandes & Erlebach, 2005: 46).

– مرکزیت بردار ویژه

این مرکزیت در پی یافتن نقش‌آفرینان مرکزی – که دارای کمترین فاصله از دیگران می‌باشند – است؛ بر این اساس نقطه‌ای دارای بیشترین مرکزیت بردار ویژه است که دارای همسایگان مرکزی بیشتری باشد (Hanneman, 2005: 157).

— مرکزیت بینابینی

مرکزیت بینابینی بر اساس موقعیت نقاط در شبکه و قرار گرفتن در کوتاه ترین مسیر، میان جفت نقاط دیگر محاسبه می‌شود؛ بنابراین، نقطه‌ای دارای بیشترین مرکزیت بینابینی است که بینابین بسیاری از نقاط دیگر قرار گرفته باشد و راه‌های ارتباطی نقاط دیگر از آن بگذرد. این نقاط دارای قدرت ایزوله کردن یا افزایش ارتباطات هستند. گروه‌بندی نیز امکان درک چگونگی رفتار یک فرد یا سازمان، درون یک گروه و رفتار کل شبکه را فراهم می‌سازد و به بررسی ساختار شبکه می‌پردازد (براندس و اربلاچ، ۲۰۰۵)؛ درواقع مرکزیت بینابینی، اندازه گیری احتمال قرارگیری یک کنشگر، بر سر راه ارتباط کنشگران دیگر است (بورگاتی، ۲۰۰۵).

ج- مراحل انجام پژوهش

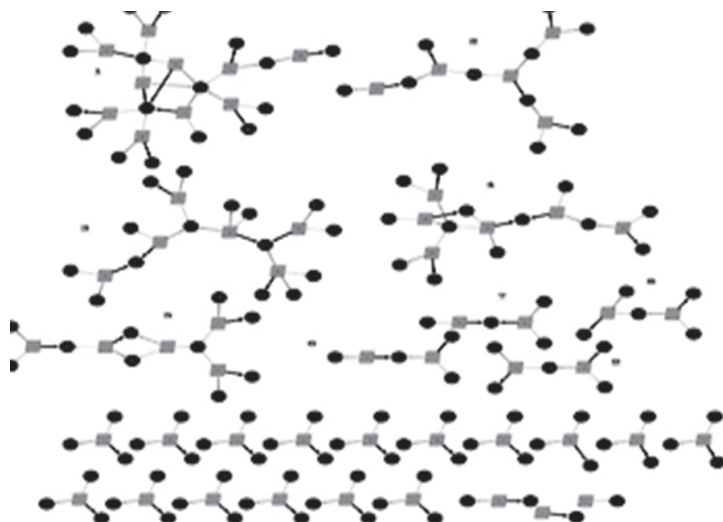
در این پژوهش برای جمع‌آوری داده‌های مورد نیاز، از پرسشنامه استفاده شد. هم چنین با توجه به بررسی‌های میدانی، مشخص شد که «اعتماد» می‌تواند مهم‌ترین رابطه‌ای باشد که اساس همکاری‌ها در بخش طبیعت گردی را به خود اختصاص دهد. براین اساس، از کلیه‌ی سرپرست خانوارهایی که شغل اصلی‌شان در ارتباط با گردشگری بود، خواسته شد تا نام سه نفر از کسانی که به آن‌ها اعتماد داشته و در هنگام روبرو شدن با مشکل؛ اعم از مشورت، قرض گرفتن پول، درد دل و غیره به آن‌ها مراجعه می‌کنند را به ترتیب اولویت ذکر نمایند. در نهایت ۵۹ پرسشنامه تکمیل و داده‌ها در قالب ماتریس، وارد نرم افزار Ucinet شد. سطرهای این ماتریس را افراد پاسخ‌دهنده و ستون‌های ماتریس را انتخاب شونده‌ها، یعنی افراد مورد اعتماد آن‌ها تشکیل می‌دادند. هر دو گروه افراد؛ یعنی پاسخ‌دهنده‌ها و افراد انتخاب‌شونده کد گذاری شدند. سپس سلول‌های ماتریس طراحی شده، به این صورت تکمیل شد: با توجه به اینکه هر یک از افراد پاسخ‌دهنده نام سه نفر را ذکر کرده بودند، اولویت اول با ارزش ۳، اولویت دوم با ارزش ۲ و اولویت سوم با ارزش ۱ وارد ماتریس شدند. در نهایت با استفاده از نرم‌افزارهای Visone و Netdraw و شاخص‌های مرکزیت درجه، مرکزیت بینابینی، مرکزیت بردار ویژه و نقاط برشی، شبکه‌های اعتماد ترسیم شدند و مورد تحلیل قرار گرفتند.

نتایج و بحث

شکل شماره ۲ «۲»، شبکه‌ی دو وجهی اعتماد بین افراد پاسخ‌دهنده و افراد انتخاب‌شونده را نشان می‌دهد که با استفاده از نرم‌افزار Visone ترسیم شده است. در این شکل افراد پاسخ‌دهنده با مربع، و افراد انتخاب‌شونده با دایره نشان داده شده‌اند. ضخامت خطوط نیز نشان‌دهنده‌ی ارزش روابط است. خطوط ضخیم‌تر دارای ارزش ۳ هستند و با کاهش ضخامت خطوط، ارزش خطوط نیز به صورت ۲ و ۱ کاهش می‌یابد. براین اساس، مشاهده می‌شود که در مجموع ۹ گروه ارتباطی در این شبکه شکل گرفته که بررسی ارتباطات میان آن‌ها حاکی از آن است، که مبنای اصلی اعتماد میان افراد را روابط قوم و خویشی تشکیل می‌دهد. درواقع، دارا بودن شغل مشترک و اشتغال در بخش گردشگری تأثیری در اعتماد آن‌ها نداشته است و تنها دو نفر از پاسخ‌دهندگان، یکدیگر را انتخاب کرده‌اند. بر این اساس می‌توان افراد انتخاب‌شونده را در سه گروه دوست و همکار، خانواده و خویشاوند، و معتمدین و مسئولین روستا طبقه‌بندی کرد. شکل «۳»، میزان اعتماد به هر یک از گروه‌های ذکر شده را بر حسب درصد نشان می‌دهد. بر اساس اطلاعات حاصل از این نمودار، مشاهده می‌شود که ۸۱ درصد از پاسخ‌دهندگان - که شاغلین بخش طبیعت‌گردی هستند - اعضای خانواده‌ی خود را به عنوان معتمدترین افراد انتخاب کرده‌اند. از میان ۱۱ درصد از افرادی که دوستان و همکاران را انتخاب کرده‌اند نیز تنها یک انتخاب،

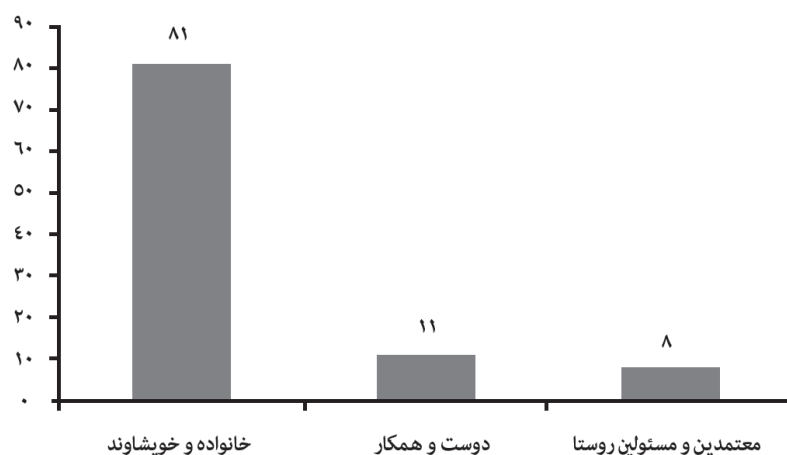
⁶⁴ Borgatti

به واسطه‌ی همکار بودن در بخش طبیعت‌گردی حاصل شده است. هم چنین هیچ یک از افراد، فردی را خارج از مجموعه‌ی روستا و از میان طبیعت‌گردانی که به روستای طبل مراجعه می‌کنند، انتخاب نکرده‌اند.

شکل ۲. نمایش دوجوهی شبکه اعتماد میان شاغلین بخش طبیعت گردی در روستای طبل

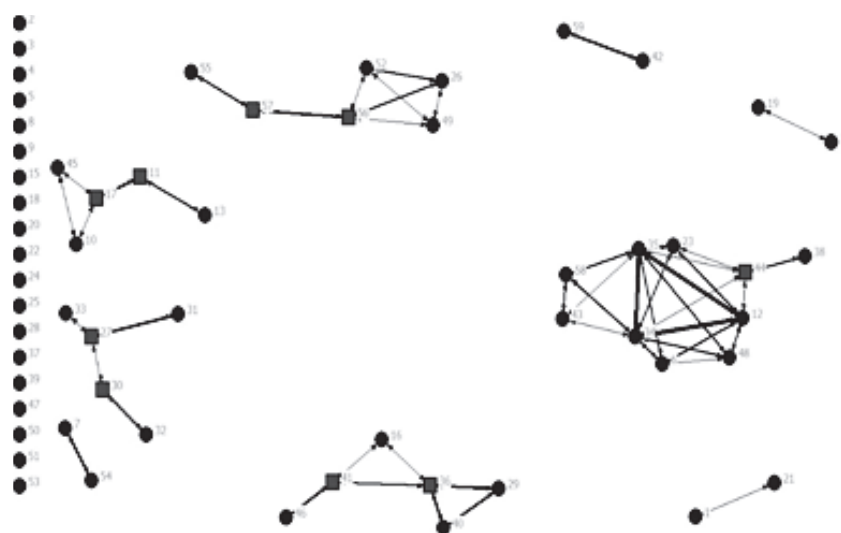
میزان مراجعه افراد پاسخ دهنده به گروه‌های مختلف

شکل ۳. نمودار درصد اعتماد شاغلین بخش طبیعت گردی به سایرین

جنبه‌ی دیگری از ارتباطات که مورد بررسی قرار گرفت، ارتباطات میان خود شاغلین در بخش طبیعت گردی در روستای طبل بود. براین اساس، شبکه‌ی تک وجهی اعتماد میان پاسخ‌دهندگان با استفاده از نرم افزار Ucinet به دست آمد تا مشخص شود که کدام یک از پاسخ دهنده‌گان شاغل در بخش طبیعت گردی، به افراد مشابهی اعتماد دارند یا این که شبکه ارتباطی آن‌ها با هم یکسان است. در شکل «۴»، شبکه‌ی تک وجهی اعتماد بین افراد پاسخ‌دهنده، که با استفاده از نرم افزار Netdraw ترسیم شده، نشان داده شده است و در آن، نقاط برشی با مربع‌های قرمز رنگ مشخص شده‌اند. همان گونه که در توضیحات مربوط به این شاخص بیان شد، حذف این افراد از شبکه موجب گسستگی شبکه و تبدیل آن به چندین قطعه می‌شود که به تبع آن موجب از دست رفتن مزایای

ارتباطات شبکه‌ای خواهد شد؛ لذا شناسایی این افراد و ترغیب آنها به حفظ روابط خود، در حفظ ارتباطات شبکه‌ای مؤثر خواهد بود. براین اساس، مشاهده می‌شود که ۹ نقطه‌ی برشی در این شبکه وجود دارد که با توجه به این نکته که درصد غالب ارتباطات را روابط قوم و خویشی تشکیل می‌دهد، ۹ نقطه تعداد زیادی محسوب شده و می‌تواند تهدیدی برای شکنندگی و گسستگی اعتماد در این شبکه محسوب شود. البته شناسایی این افراد و آگاه کردن آن‌ها از جایگاه ویژه‌شان در شبکه، می‌تواند به حفظ ارتباطات کمک نماید. افرادی که در سمت چپ تصویر قرار دارند نیز افراد ایزوله یا فاقد ارتباط هستند. شناسایی این افراد در کنار افراد دارای قدرت و مرکزیت، حایز اهمیت زیادی است؛ چراکه بالا بودن تعداد این افراد از شبکه‌ای بودن ارتباطات و در نتیجه استحکام آن‌ها می‌کاهد. بالا بودن تعداد این افراد (۳۲ درصد) بدین معناست که این افراد، به افرادی کاملاً متفاوت از سایرین اعتماد داشته و شبکه‌های ارتباطی جداگانه و مختص به خود تشکیل داده‌اند. هم‌چنین انتخاب‌های این افراد نیز هیچ شباهتی به یکدیگر ندارد؛ درواقع، این افراد می‌توانند نمایندگان گروه‌هایی باشند که در روستای طبل، شبکه‌های ارتباطی ایزوله‌ای تشکیل داده و هیچ انگیزه‌ای اعم از قوم و خویشی یا دوست و همکار بودن، مبنای ارتباط آن‌ها با دیگران نشده است. با توجه به ماهیت ارتباطات در روستاها، این وضعیت می‌تواند سبب شکنندگی ارتباطات در روستای طبل شود و مشکلاتی را در اقدامات و تصمیم‌گیری‌های جمعی ایجاد نماید.

شکل ۴. نمایش شبکه تک وجهی اعتماد میان پاسخ‌دهندگان در روستای طبل بر اساس نقاط برشی

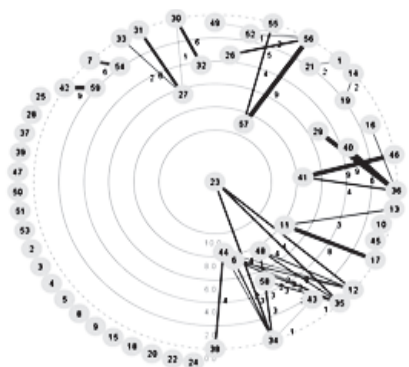
علاوه بر نقش مؤثر و کلیدی نقاط برشی در حفظ ارتباطات شبکه‌ای، شناسایی افرادی که از حس اعتماد بیشتر و نیز نفوذ و قدرت بیشتری برخوردار هستند نیز می‌تواند، در حفظ و گسترش اعتماد مؤثر باشد. براین اساس، شکل شماره‌ی «۵»، نمایش دایره‌ای مرکزیت درجه بیرونی شبکه‌ی تک‌وجهی، اعتماد میان پاسخ‌دهندگان را در بخش طبیعت‌گردی روستای طبل نشان می‌دهد که با استفاده از نرم‌افزار Visone ترسیم شده است. نزدیک‌تر بودن به مرکز دایره به معنای مرکزیت درجه خروجی بیشتر است. هم‌چنین افرادی که بر روی محیط دایره‌ی بیرونی قرار گرفته‌اند، نقاط ایزوله‌ی شبکه هستند. با توجه به شکل و نیز مقادیر مرکزیت درجه خروجی ارائه شده در جدول «۱»، افراد نشان داده شده با شماره‌های ۳۶ و ۵۶ که از جوانان فعال در بخش طبیعت‌گردی روستای طبل هستند، با مقادیر مرکزیت درجه خروجی ۰/۳۶۲ و ۰/۲۹۳ انتخاب‌های بیشتری نسبت به سایر افراد داشته‌اند، هم‌چنین از نظر کیفی نیز ارزش روابط آن‌ها بیش از سایرین بوده است. بنابراین، حس اعتماد به سایرین

دهنده در بخش طبیعت گردی روستای طبل

جدول ۱: مقدار مرکزیت درجه خروجی در شبکه تک وجهی پاسخ دهنده-پاسخ دهنده در بخش طبیعت گردی روستای طبل

مقدار مرکزیت	شماره	مقدار مرکزیت	شماره	مقدار مرکزیت	شماره	مقدار مرکزیت	شماره	مقدار مرکزیت	شماره
۰/۰۰۰	۲	۰/۰۰۰	۴۵	۰/۰۰۰	۲۵	۰/۰۶۹	۵۵	۰/۳۶۲	۳۶
۰/۰۰۰	۳	۰/۰۰۰	۴۷	۰/۰۰۰	۲۶	۰/۰۵۲	۱۳	۰/۲۹۳	۵۶
۰/۰۰۰	۴	۰/۰۰۰	۴۸	۰/۰۰۰	۲۷	۰/۰۳۴	۱	۰/۲۷۶	۳۴
۰/۰۰۰	۵	۰/۰۰۰	۴۹	۰/۰۰۰	۲۸	۰/۰۳۴	۱۴	۰/۲۷۶	۳۵
۰/۰۰۰	۸	۰/۰۰۰	۵۰	۰/۰۰۰	۲۹	۰/۰۳۴	۳۳	۰/۲۰۷	۱۲
۰/۰۰۰	۹	۰/۰۰۰	۵۱	۰/۰۰۰	۳۲	۰/۰۰۰	۶	۰/۱۷۲	۱۷
۰/۰۰۰	۱۵	۰/۰۰۰	۵۲	۰/۰۰۰	۳۷	۰/۰۰۰	۱۰	۰/۱۵۵	۴۲
۰/۰۰۰	۱۸	۰/۰۰۰	۵۳	۰/۰۰۰	۳۹	۰/۰۰۰	۱۱	۰/۱۵۵	۴۶
۰/۰۰۰	۲۰	۰/۰۰۰	۵۴	۰/۰۰۰	۴۰	۰/۰۰۰	۱۶	۰/۱۲۱	۳۰
۰/۰۰۰	۲۲	۰/۰۰۰	۵۷	۰/۰۰۰	۴۱	۰/۰۰۰	۱۹	۰/۱۰۳	۷
۰/۰۰۰	۲۴	۰/۰۰۰	۵۸	۰/۰۰۰	۴۳	۰/۰۰۰	۲۱	۰/۱۰۳	۳۱
---	---	۰/۰۰۰	۵۹	۰/۰۰۰	۴۴	۰/۰۰۰	۲۳	۰/۰۶۹	۳۸

شکل «۶»، مرکزیت بردار ویژه‌ی شبکه‌ی کارکنان در بخش طبیعت‌گردی در روستای طبل را نشان می‌دهد که در نرم‌افزار Visone ترسیم شده است. در این شبکه که به صورت دایره‌ای ترسیم شده است؛ هرچه نقطه‌ای به مرکز دایره نزدیکتر باشد از مرکزیت بردار ویژه بیشتری برخوردار است. علاوه بر این، نرم‌افزار Visone مقادیر عددی شاخص‌ها را نیز ارائه می‌دهد. جدول شماره «۲»، مقدار مرکزیت بردار ویژه‌ی هر یک از نقاط شبکه کارکنان بخش طبیعت‌گردی روستای طبل را نشان می‌دهد. افرادی که از مرکزیت بردار ویژه بیشتری برخوردار هستند، قدرت بیشتری دارند که می‌توانند از آن برای حفظ روابط شبکه‌ای و پیشبرد اهداف شبکه استفاده نمایند. بنابراین، می‌توان با آموزش دادن به این افراد، از فعالیت آگاهانه‌ی آن‌ها در توسعه‌ی صنعت طبیعت‌گردی در روستای طبل بهره برد.

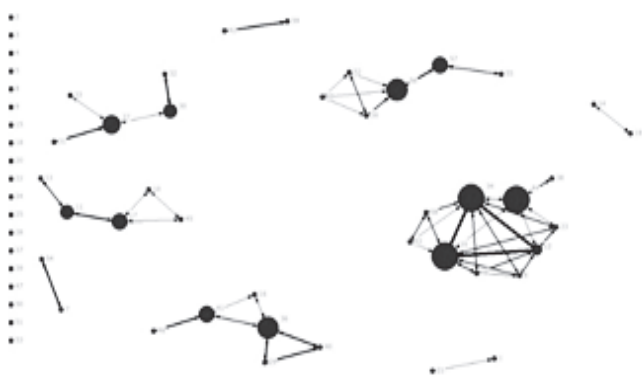
شکل ۶. نمایش دایره‌ای مرکزیت بردار ویژه شبکه تک وجهی پاسخ دهنده پاسخ دهنده در بخش طبیعت گردی روستای طبل

جدول ۲: مقدار مرکزیت بردار ویژه در شبکه تک وجهی پاسخ دهنده-پاسخ دهنده در بخش طبیعت گردی روستای طبل

شماره	مقدار مرکزیت	شماره	مقدار مرکزیت	شماره	مقدار مرکزیت	شماره	مقدار مرکزیت	شماره	مقدار مرکزیت
۲۳	۱۰/۰۲۷	۱۰/۰۲۷	۳/۴۵۶	۱۴	۰/۰۰۶	۳۶	۰/۰۰۴	۲	۰/۰۰۰
۵۷	۹/۰۳۴	۹/۰۳۴	۱/۹۶۱	۱۲	۰/۰۰۵	۴۶	۰/۰۰۴	۳	۰/۰۰۰
۴۴	۸/۳۵۷	۸/۳۵۷	۱/۹۶۱	۳۴	۰/۰۰۵	۷	۰/۰۰۲	۴	۰/۰۰۰
۱۱	۷/۷۷۹	۷/۷۷۹	۱/۹۶۱	۳۵	۰/۰۰۵	۴۲	۰/۰۰۱	۵	۰/۰۰۰
۶	۷/۵۲۱	۷/۵۲۱	۱/۹۶۱	۳۸	۰/۰۰۵	۲۵	۰/۰۰۰	۸	۰/۰۰۰
۴۸	۷/۵۲۱	۷/۵۲۱	۱/۶۷۶	۳۰	۰/۰۰۵	۲۸	۰/۰۰۰	۹	۰/۰۰۰
۴۱	۷/۴۸۴	۷/۴۸۴	۱/۳۹۴	۳۱	۰/۰۰۵	۳۷	۰/۰۰۰	۱۵	۰/۰۰۰
۲۷	۶/۵۲۶	۶/۵۲۶	۱/۱۵۴	۳۳	۰/۰۰۵	۳۹	۰/۰۰۰	۱۸	۰/۰۰۰
۲۹	۵/۱۸۲	۵/۱۸۲	۰/۷۱۱	۱۳	۰/۰۰۵	۴۷	۰/۰۰۰	۲۰	۰/۰۰۰
۵۸	۵/۰۱۶	۵/۰۱۶	۰/۷۱۱	۱۷	۰/۰۰۵	۵۰	۰/۰۰۰	۲۲	۰/۰۰۰
۳۲	۴/۳۵۲	۴/۳۵۲	۰/۶۹۹	۵۵	۰/۰۰۵	۵۱	۰/۰۰۰	۲۴	---
۲۶	۳/۴۷۷	۳/۴۷۷	۰/۰۰۶	۵۶	۰/۰۰۵	۵۳	۰/۰۰۰	---	---

با توجه به شکل «۶» و نیز بر اساس مقادیر مرکزیت بردار ویژه در جدول «۲»، فرد شماره‌ی ۲۳ از بیشترین مرکزیت بردار ویژه برخوردار است. این فرد از کارکنان با تجربه در بخش طبیعت‌گردی است که از معتمدین و مسئولین روستای طبل و از بزرگان طایفه‌ی خود است و از شرایط اجتماعی و مالی خوبی برخوردار است. رفتار اجتماعی این فرد باعث شده است که در نزد همکاران خود نیز از موقعیت مناسبی برخوردار باشد؛ به گونه‌ای که همکاران وی از ایشان نیز به عنوان فرد مورد اعتماد خود نام برده‌اند. با توجه به ویژگی‌هایی که در فرد شماره ۲۳ وجود دارد، انتخاب این فرد به عنوان نقطه‌ی دارای بیشترین مرکزیت بردار ویژه، بسیار امیدبخش است. افراد دارای مرکزیت بردار ویژه‌ی بیشتر در یک شبکه، با نقاطی در ارتباط هستند که آنها نیز از ارتباطات خوبی برخوردارند. همانگونه که در بررسی شبکه‌ی کلی ذکر شد (شبکه شماره‌ی ۱ از شبکه کلی)، وجود معتمدین و مسئولین روستای طبل موجب شکل‌گیری بزرگترین شبکه در روستای طبل شده است و وجود افراد دارای بیشترین مرکزیت بردار ویژه در این شبکه، می‌تواند در رفع نقاط ضعف شبکه‌ی ارتباطی کارکنان روستای طبل که مهمترین آن نبود معتمدین و مسئولین روستا در میان همه‌ی شبکه‌های تشکیل شده است، مؤثر واقع و سبب شود که از طریق حضور مسئولین و معتمدین روستا، شبکه‌ی از هم گسیخته و جزیره‌ای که میان کارکنان بخش طبیعت‌گردی روستای طبل تشکیل شده است، به شبکه‌ای کلی، واحد و یکپارچه تبدیل گردد. بر اساس مقدار شاخص مرکزیت بردار ویژه، فرد شماره‌ی ۵۷ در دومین رده قرار گرفته است. قرار گرفتن فرد دارای دومین رده، در شبکه‌ای مجزا از شبکه‌ی مربوط به فرد دارای بیشترین مرکزیت بردار ویژه نیز می‌تواند، نکته‌ای مثبت تلقی شود و می‌توان از کمک‌های این فرد برای تلاش در ایجاد ارتباط میان دو شبکه استفاده نمود. فرد شماره‌ی ۱۱ نیز که در چهارمین رده قرار گرفته است، از نقاط واقع در شبکه‌ای مجزا از دو شبکه قبلی است و همچون فرد شماره‌ی ۵۷ می‌توان از قدرت اجتماعی وی برای مرتبط نمودن شبکه‌های مجزا استفاده کرد.

شکل شماره ۷. مرکزیت بینابینی شبکه همکاران در بخش اکوتوریسم در روستای طبل را نشان می‌دهد که با استفاده از نرم‌افزار NetDraw ترسیم شده است.

شکل ۷. شبکه ارتباطات همکاران در بخش اکوتوریسم در روستای طبل بر اساس شاخص مرکزیت بینابینی

بر اساس تعریف شاخص مرکزیت بینابینی، افرادی دارای بیشترین میزان این مرکزیت هستند که بینابین افراد بیش‌تری قرار گرفته و درواقع، پل ارتباطی میان آنها باشند. بنابراین، مشاهده می‌شود که افراد شماره‌های ۳۴ و ۳۵ و ۴۴ از بیشترین مرکزیت بینابینی برخوردار هستند که هر سه نیز متعلق به یک طایفه و بزرگترین جزیره‌ی ارتباطی این شبکه می‌باشند. بررسی جایگاه این افراد در روستا حاکی از آنست که هر چند هر دو آنها جزء قایق‌داران بوده و به ترتیب ۴۵ و ۳۶ ساله هستند، اما جایگاه مالی

یکسانی ندارند؛ بدین صورت که فرد شماره ۳۴ دارای توان مالی بالا و فرد شماره ۴۴ توان مالی ضعیفی دارد. اما هر دو آنها به واسطه‌ی دارا بودن نقش بینابینی، می‌توانند در شبکه‌ی ارتباطی میان سایرین تأثیرگذار باشند. فرد شماره ۳۵ نیز که ۳۲ سال سن دارد، به همراه خانواده‌ی خود به تهیه و توزیع غذا

برای مسافران و گردشگران اشتغال داشته است و توان مالی بالایی دارد. بر این اساس می‌توان چنین نتیجه‌گیری نمود که حضور این افراد در این بخش از شبکه، بر استحکام بیشتر آن و وجود ارتباطات درونی بیشتر تأثیرگذار بوده است؛ البته اهمیت حضور معتمدین و ریش سفیدان در این جزیره‌ی ارتباطی را نیز نمی‌توان از نظر دور داشت.

در بخش‌های دیگر شبکه نیز افرادی دارای مرکزیت بینابینی بالا هستند که با توجه به تراکم ارتباطات کم درون آنها، نقش این افراد می‌تواند مؤثرتر و کلیدی‌تر از افراد شماره ۳۴ و ۳۳ و ۴۴ باشد؛ زیرا هرچند از نظر مقدار عددی مرکزیت در جایگاه پایین‌تری قرار دارند، اما به دلیل تراکم ارتباطات کم‌تر درون شبکه‌های ارتباطی‌شان، احتمال گسست بیش‌تر بوده و نقش این افراد مؤثرتر-مثبت یا منفی- خواهد بود. در واقع، با حذف این افراد از شبکه‌های ارتباطی‌شان افرادی به طور کامل از شبکه جدا و ایزوله می‌شوند و همین امر نقش آنها را پررنگ‌تر می‌نماید. بر این اساس، مشاهده می‌شود افرادی که بیش‌تر در ارتباطات درگیر هستند، نقش کلیدی بیش‌تری دارند و از نفوذ بیش‌تری برخوردار هستند، اما افرادی که در ارتباطات اندکی قرار دارند، به دلیل وجود نقص ارتباطی می‌توانند مهم و کلیدی باشند که از این نمونه می‌توان به افراد شماره‌های ۱۲، ۵۶ و ۴۱ اشاره نمود که هرکدام در جزایر ارتباطی خود، بیش‌ترین مرکزیت بینابینی را دارا هستند.

نتیجه‌گیری

در این پژوهش تأثیر گسترش طبیعت‌گردی بر شبکه‌های ارتباطی میان ساکنان روستای طبل مورد مطالعه قرار گرفت. نتایج این پژوهش نشان داد که کارکنان بخش طبیعت‌گردی روستای طبل که با گردشگران در ارتباط هستند، و احتمال دارد که تحت تأثیر فرهنگ‌های متفاوت روابط خود را با افراد جامعه‌ی خویش بگسلند، همچنان روابط خود را با افراد جامعه‌ی خویش حفظ کرده‌اند؛ به گونه‌ای که در بالاترین سطح، افراد خانواده‌ی خود را همچنان افراد مورد اعتماد خود می‌دانند و پس از آن دوستان و معتمدین محلی در رده‌های پایین‌تر قرار می‌گیرند. همچنین علیرغم انتظار، به جای وجود یک شبکه‌ی یکپارچه در روستا، تعدادی شبکه‌ی جداگانه وجود دارد که این خود نشان دهنده‌ی آن است که اگرچه گردشگری تأثیری در روابط خویشاوندی نداشته، خود شبکه‌ی روستا هم یکپارچه نبوده است و افراد براساس روابط طایفه‌ای با هم در ارتباط هستند.

یکی از نکات منفی شبکه‌ی ارتباطات روستای طبل این است که هیچ‌یک از کارکنان بخش طبیعت‌گردی به جز یک نفر، همکاران خود را به عنوان فرد مورد اعتمادشان نشناخته‌اند؛ بنابراین، مشاهده می‌شود که بین کارکنان بخش طبیعت‌گردی ارتباطی وجود ندارد و با توجه به اینکه پرسش این پژوهش در زمینه‌ی سنجش اعتماد بوده است، می‌توان نتیجه‌گیری کرد که در بین این افراد اعتماد وجود ندارد. نبود اعتماد بین همکاران، به کاهش همکاری میان آنها در توسعه‌ی بخش طبیعت‌گردی روستای طبل منجر خواهد شد. با توجه به اهمیت جوامع محلی در توسعه و گسترش صنعت طبیعت‌گردی، لازم است که اعتماد و همکاری بین این افراد افزایش داده شود. استفاده از افرادی که دارای مقادیر بالای مرکزیت در شبکه هستند، می‌تواند در این زمینه مؤثر باشد. در مجموع، این پژوهش آشکار نمود که در کنار پیامدهای اجتماعی متعددی که برای توسعه طبیعت‌گردی در روستاها بیان می‌شود، لازم است که تأثیر آن بر روابط اجتماعی افراد نیز مورد توجه و مطالعه قرار گیرد. روش تحلیل شبکه‌ای می‌تواند در این زمینه مفید باشد و نیز یافتن افرادی که بتوانند از طریق آموزش و آگاهی در راستای کاهش آثار منفی و تقویت آثار مثبت عمل نمایند، مؤثر خواهد بود.

منابع و مآخذ

- ابراهیم‌زاده، عیسی و دیگران (۱۳۸۵)، «جاذبه‌های گردشگری و چگونگی بهره‌گیری از آن در توسعه‌ی منطقه‌ای سیستان به عنوان قطب فراموش‌شده»، طرح تحقیقاتی دانشگاه سیستان و بلوچستان. پاپلی‌یزدی، محمد حسین و سقایی، مهدی (۱۳۸۸)، گردشگری (ماهیت و مفاهیم)، تهران: سمت.
- خانی، فضیله و دیگران (۱۳۸۸)، «بررسی اثرات گردشگری ساحلی با تکیه بر نظرسنجی از خانوارهای روستایی (مطالعه موردی: روستای چمخاله، شهرستان لنگرود)»، فصلنامه علمی پژوهشی جغرافیای انسانی، سال اول، شماره ۶۴: ۴-۵۱.
- دانش‌مهر، ح و دیگران (۱۳۹۱)، «بررسی نقش طبیعت‌گردی و آثار آن در توسعه مناطق روستایی با استفاده از مدل تحلیل Swot (مطالعه موردی روستای اورامان تخت)»، پژوهش‌های روستایی، سال سوم، شماره ۳: ۲۴۰-۲۱۵.
- شمس، مجید و دیگران (۱۳۹۰)، «نقش گردشگری در توسعه روستایی. مجموعه مقالات همایش ملی قشم و چشم انداز آینده»، سازمان منطقه آزاد قشم: ۲۰۵-۲۲۰.
- ضیایی، محمود و ترابی‌ان، پونه (۱۳۸۹)، «سنجش سطح قابل قبول اثرات منفی اجتماعی گردشگران بر جوامع محلی در ایران (مطالعه موردی: سکونت‌گاه‌های روستایی حوزه تالاب پریشان)»، فصلنامه علمی-پژوهشی انجمن جغرافیای ایران، سال هشتم، شماره ۲۷: ۲۲۵-۲۰۵.
- فائق، سحر و آرمین، امیر (۱۳۹۰)، «ضرورت توجه به ابعاد اجتماعی- فرهنگی اکوتوریسم از منظر امنیت زیست محیطی و نقش آن در توسعه پایدار»، همایش ملی صنایع فرهنگی و نقش آن در توسعه پایدار دانشگاه آزاد اسلامی واحد کرمانشاه، ۱۷ و ۱۸ اسفند: ۲۰-۱.
- محمدی کنگرانی، حنا و دیگران (۱۳۸۸)، «بررسی ساختار قدرت در شبکه‌ی تکالیف قانونی نهادهای منابع طبیعی به روش تحلیل شبکه‌ای روابط نهادی (مطالعه موردی: استان کهگیلویه و بویراحمد)»، مجله منابع طبیعی ایران، شماره ۶۳: ۲۲۰-۲۰۳.
- محمدی کنگرانی، حنا (۱۳۸۷)، «سیاست‌های پیشنهادی برای مدیریت جنگل‌های زاگرس باهدف بهبود حفظ و ذخیره منابع آب»، رساله‌دکتری، دانشگاه تهران.
- وثوقی، لیلا و دیگران (۱۳۹۰)، «ارزیابی نگرش جامعه روستایی به گردشگری، بر مبنای مدل معادلات ساختاری (مطالعه موردی: منطقه کوهستانی رودبار قصران، شهرستان شمیران)»، پژوهش‌های روستایی، سال دوم، شماره ۸۸: ۴-۶۳.

Brandes, U, T. Erlebach, Network Analysis: Methodological Foundations, 2005, Lecture Notes in Computer Science Tutorial vol. 3418. Berlin: Springer-verlag.

Cohen, E. (1984). «The Impact of Tourism on the Physical Environment», Annals of Tourism Research, vol. 37-5, 215

Hanneman, R. A. (2005). Introduction to Social Network Methods. an online text book, University of California. Available at: <http://faculty.ucr.edu/~hanneman/nettext/>

Hernandez Cruz, R. E., Bello Baltazar, E., Montoya Gomez, G., Estrada Lugo, E. I. J. (2005). Social Adaptation Ecotourism in the Lacandon Forest. Annals of Tourism Research, Volume 32, Issue 3, P 627-610.

Prell, C. Hubacek, K. & Reed, M. (2009). Stakeholder Analysis and Social Network Analysis in Natural Resource Management, Society & Natural Resources, 518-22:501

Stronza, A., Gordillo, J. (2008). Community Views of Ecotourism. Annals of Tourism Research, Volume 35, Issue 2, Pp 468-448.

Webb, C & Bodin, O. (2005). A Network Perspective on Modularity and Control of Flow in Robust Systems, Chapter 7 in «Complexity Theory for a Sustainable Future» Editors: Jon Norberg, Graeme Cumming: 25-1.

